

## РЕЦЕНЗИЯ

за

### *Гръко-римската античност в българската книжнина (края на XVIII – първата половина на XIX век),*

дисертационен труд на Марта Александрова Методиева  
за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление  
3.1. Социология, антропология и науки за културата

Класическото образование на Марта Методиева – завършила НГДЕК „Константин Кирил философ” през 1998 г. и получила магистърска степен по Класическа филология (СУ „Св. Климент Охридски“) през 2005 г. – е предпоставка за компетентно навлизане в проблематиката на рецензирания труд. Основната изследователска работа е извършена в периода от 19.01.2015 до 29.01.2019 г., през който дисертантката е зачислена като редовен докторант към секция „Културна история на балканските народи” на ИБЦТ и съответно е отчислена с право на защита.

Дисертацията е с обем от 345 компютърни страници (надхвърлящ изискванията за подобен вид труд) и съдържа увод, две глави, заключение и библиография.

Уводът (с. 3-12) започва с обосновка на избора на темата. Той е бил продиктуван от убеждението, че присъствието на Гръко-римската античност в българската книжнина от XVIII до средата на XIX век представлява „важен аспект на българската култура, на който все още не е посветено цялостно изследване“. В съответствие с това е определена и целта на работата: да се установят „проявленията и дълбочината на това присъствие и влиянието, което то е оказало върху цялостното формиране на образованите българи в епохата на навлизането в Новото време“. Авторката не пропуска да отдаде дължимото на своите предходници, като изразява намерението си да надгради постигнатото от тях. Дава се аргументирано обяснение за възприетите хронологични граници и се уточнява изворовата база (ръкописни и отпечатани произведения на български книжовници; каталози на библиотеки и списъци на спомоществатели; архивни фондове). Описва се структурата на работата, чиято първа глава се определя като полагаща контекста, а втората – като обемаща основната изследователска работа.

Очакваният от подобен труд теоретичен постамент на практика отсъства. Методологичните принципи са сведени до постановката, че материята ще бъде представена според хронологичната последователност на авторите и съчиненията, като примерите, свързани с Гръко-римската античност, ще бъдат извлечени и категоризирани ad hoc.

Възприемането на този обзорен и същевременно стремящ се към всеобхватност подход е отговорно както за достойнствата, така и за недостатъците на рецензирания труд. Главното му достойнство се състои в обглеждането на впечатляващ свод от първични източници (преводи и оригинални съчинения на български книжовници), които подsigуряват необходимия работен материал. Трябва обаче да се съжاليا, че огромният енергиен ресурс, вложен в това обглеждане, сякаш е попречил да се направи пълноценно втората важна крачка – запознаването с минимума вторична литература, необходима както за теоретичното уплътняване на труда, така и за адекватното отчитане на новогръцките идейни и културни филтри, през които са се оформили представите за Античността на българските автори. В резултат на това изследването се е лишило от твърди теоретични и контекстуални рамки, които биха могли да дисциплинират и канализират стихийния му анализаторски импулс.

Така, без да бъде предварително опитомен на концептуално равнище, аналитичният процес се разпилява в множество хаотични разсъждения. Анализът, който се прилага в същинската част на изследването – *Втората глава* – може да бъде определен като своеобразен свободен прочит, който непрестанно се раздвоява между два основни интерпретативни модуса. При първия модус избраните примери (въведени с поредици от разгърнати цитати) се подлагат на лесни или самоподразбиращи се тълкувания, понякога формулирани от видимо незрял дисертантски почерк, често пъти с отсенки на наивизъм. Кръжи се монотонно около понятието добродетел и различните му частни измерения (ценността на знанието, образованието, приятелството, законността, просветеното управление и пр.). При втория интерпретативен модус – особено ирелевантен – примерите отвеждат по стихийно-асоциативен път до постоянни референции към факти и явления, принадлежащи на Гръко-римския културен сценарий (най-вече римския). Проблемът е, че тези референции отразяват съвременни разбирания за Античността и по никакъв начин не обслужват заявената изследователска цел, тъй като няма как да бъдат отнесени нито към рецептивните възможности на българските книжовници от разглеждания период, нито към новогръцките им интелектуални източници.

Горните критични бележки към възприетата форма на анализ във *Втората глава* бяха направени изпреварващо, за да се избегне редунтантното им повторение при всеки един от разгледаните по-долу дялове.

*Първата глава* на труда (с. 12-60) е озаглавена *Общи и специфични белези на Просвещението и Романтизма в гръцкото и българското общество през XVIII – XIX век*. Включването ѝ е разумен ход, който служи за контекстуализиране на проблематиката, анализирана във *Втората глава*, донякъде компенсирайки отсъствието на теоретична база.

В *първата подглава* (с. 12-26) се разглеждат основните белези на Просвещението и Романтизма на гръцка почва, особено с оглед на отношението им към Античността. Най-силните редове в тази част са двата пасажа, които очертават спецификите на двете идейни течения с поредици от кратки и точно подбрани ключови фрази. В останалото изложение

акцентите са разпределени някак непропорционално и понякога несвързано, като се изхожда главно от две монографии на теоретика на Гръцкото просвещение К. Димарас – едната ползвана в оригинал, а другата (*История на новогръцката литература*) – според наличния ѝ български превод.

В средата на изложението е вмъкнат рязък екскурс от четири страници за връзката на Византия с Античността, половината от който – отново твърде непропорционално – е посветен на живота и идеите на късновизантийския философ платоник Георгий Гемист Плитон.

Ползването на новогръцки източник е довело до не съвсем изчистени в смислово и стилистично отношение изрази. Цитират се например думите на Плитон (по Димарас): „Ние сме... елини, което означава името ни като народ и родно образование и възпитание” (с. 17), докато в гръцкия оригинал е казано: „Ние сме елини по род, както свидетелстват и езикът ни, и бащиното ни образование“.

*Втората подглава* (с. 26-60) въвежда в спецификите на Просвещението в България, след което – напълно основателно – се разклонява в два поддяла.

Информацията в първия поддял (*Ролята на гръцките училища за досега на българите с Гръко-римската античност*, с. 29-35) е извлечена главно от ключовата за тази тема статия на А. Алексиева. При все това важното разграничение между различните образователни равнища, представлявани от „общите“ (начални) училища, „елинските“ (основни) училища и малобройните „висши школи“ не е прокарано достатъчно ясно. Това прави заключителния извод неуместен: „Както видяхме, в повечето програми на изброените учебни заведения присъстват класическите езици, латински и старогръцки, заниманията със старогръцка и римска история и литература, редом с все по-зачестяващите предмети свързани с точните науки“ (с. 35). В действителност старогръцкият е широко застъпен и централен учебен предмет, но главно в основното и гимназиалното образование, а латинският фигурира само спорадично в програмите на част от висшите школи. Непознаването на тези факти е подвело авторката да търси в по-нататъшното си изследване компетенции по римска литература и култура у книжовници, при които те по дефиниция отсъстват. За да обогати знанията си по въпроса, бих ѝ препоръчала да се запознае с гръцки източници за състоянието на гръцкото образование през Османския период и по-конкретно с монографията на А. Скарвели.

Вторият поддял (с. 35-60) е посветен на *Общуването с книгата като фактор за рецепцията на Гръко-римската античност*. В тази част се съдържат приносни елементи, доколкото авторката, демонстрирайки отлично познаване на българската библиография за библиотеките с гръцки книги и консултирайки лично фондовете на БИА в НБКМ, е направила собствено обобщение на съответните данни. За всяка отделна сбирка тя представя списъци на книги, принадлежащи на античната литература или свързани с античната тематика, като посочва относителния им дял с процентно изражение.

В хода на изследването дисертантката установява, че в ръкописния каталог на Свищовската библиотека, съхраняван в НБКМ, присъстват три заглавия на антични произведения, които досега не са били регистрирани другаде (с. 36, 43-44). Налага се това твърдение да бъде опровергано. Първата от посочените книги е „на Ариан (I век сл.Хр.), със заглавие „Τὰ σωζόμενα“ („Спасени неща“), което най-вероятно са фрагменти от негови незапазени цели произведения“. В действителност става дума за многотомно издание на запазените съчинения на Ариан от Неофитос Дукас, издадено през 1809 г. във Виена, което фигурира в описа на М. Стоянов *Стари гръцки книги в България* под номер 802 (том I, с. 90). Второто заглавие е „Ὁ Μένιπλος ἢ Ποίησις“ [sic]. Заглавието е подвело авторката, че става дума за старогръцко произведение, а всъщност това е поетична сбирка на гръцкия романтически поет Теодорос Орфанидис, издадена в Атина през 1836 г. и преиздадена през 1837 г. Тази книга също е описана от М. Стоянов под номер 1319 (том II, с. 157). Колкото до третото произведение – „една реч на Йоан Златоуст, представена на старогръцки с латински превод“, съчинения от този автор, принадлежали на Свищовското читалище, също фигурират във въпросния опис под номерата 698 и 823.

Същинската част на изследването се разполага във *Втората глава* (с. 60-327), която разглежда *Гръко-римската античност в текстовете на българските просвещенски дейци от края на XVIII – началото на XIX век*.

Чрез *подглава 2.1. Античността у дамаскинарят Йосиф Брадати* (с. 60-64) авторката защитава тезата си, че рецепцията на Античността на българска почва не е преставала дори през вековете, които предхождат Новото време. За доказателство са избрани два пасажа от творчеството на дамаскинарят Йосиф Брадати. Първият, който съдържа охулване на древноелинските езически ритуали в типичен за епохата и жанра дух, кара авторката да опише „драматичната история на култа към Дионис“ и да заключи, че текстът на дамаскинарят „е достатъчен читателите му да си я припомнят, ако са я чували или чели някъде...“ (с. 63). Вторият пасаж, в който се изреждат „царете“, управлявали от рождението на Христос до Константин Велики, води до заключението, че „всеки, изучавал подробно Римска история, би бил изпълнен с уважение към подобно, макар и непълно, и неточно изброяване на множеството римски императори“ (с. 64). На хипотетичната публика на Йосиф Брадати тук се вменяват реакции, които биха били присъщи на съвременен възприемател с известни компетенции върху класическата древност. Спрях се подробно на тези разсъждения, тъй като те са показателни за асоциативно-есеистичния подход, който характеризира главата като цяло.

Следва обемистата *подглава 2.2. Софроний Врачански: „Гражданское позорище“ и почестното живеене на господаря* (с. 65-136). Тя се съсредоточава върху ръкописа на Софроний *Гражданское позорище*, който представлява превод на *Theatrum politicum* на католическия каноник Амброзий Марлиан, направен с посредничеството на гръцкия превод на творбата. Съчинението е избрано заради принадлежността си към жанра „Огледалото на принца“ и важните за епохата теми за властта, законите, образованието и морала на

властника, които засяга. Проблематиката е представена чрез подбрани пасажии на трите езика (латински, гръцки и български), като фокусът е изместен контрапродуктивно към тълкуване на латинския оригинал, макар че Софроний не е имал досег с него. Това префокусиране би имало стойност в рамките на труд с по-различни задачи, и то след като се основе на съответната научна литература върху Марлиановото съчинение. Свободните асоциации, породени у дисертантката с отправна точка латинския оригинал, включват етимологически размисли върху триадата *ἀρετή/virtus/добродетел*, разяснения относно римското понятие „*mores maiorum*“, разсъждения за изначалната връзка на царя-гех с трансцендентното, вдъхновени от *Речника на индо-европейските институции* на Е. Бенвенист“ и пр. На с. 109 попадаме на любопитната находка, че превеждайки, Софроний е добавил името на султан Баязид след имената на загиналите от насилствена смърт римски императори. Подобни находки показват как неуместната смяна на фокуса е довела до пропуснати възможности да се направят приноси обобщения за начина, по който Софроний адаптира информацията на гръцкия първоизточник за своите български читатели.

Подглава 2.3. се занимава с енциклопедичния подход на Петър Берон при въвеждането на теми от Гръко-римската античност в *Рибния буквар* (с. 137- 151 ). Тук се натъкваме както на насилени аналогии (напр. обвързването на сентенция от *Буквара*, според която в отговор на въпроса по какво човекът прилича на Бог, един философ отговорил „благоденствие и истина“, с новозаветните думи на Исус: „Истина, истина ви казвам, ... добрият пастир живота си дава за овцете“), така и на едно блестящо попадение. Марта Методиева установява, че разделът от *Рибния буквар* „Как да пази човек здравето свое“ твърде много напомня за съчинението на римския енциклопедист Целз *За медицината*. Това действително е така, но последващият поток от мисли вкарва находката в глуха линия поради настояването, че Берон е заимствал пряко от съчинението на Целз – нещо невъзможно не само предвид житейския етап, на който се е намирал Берон в онзи момент, но и с оглед на добре известния факт, че образец на *Рибния буквар* е *Еклогарион грекикон* на Димитриос Дарварис. Впрочем това, че Берон е превеждал, съкращавайки и адаптирайки съответния раздел на Дарварис, може лесно да се провери. Правилната посока на търсене в случая би била да се изследва произходът на педагогическата традиция, намерила отражение в гръцкото пособие. Отговорът вероятно се намира в немската интелектуална среда, в която е формиран Дарварис като възпитаник на университетите в Хале и Лайпциг, прекарал голяма част от живота си във Виена.

Подглава 2.4 (с. 152- 173) се спира на части от *Детоводството* на Неофит Бозвели (три Езопови басни, три поучителни разказа, пасажии от предговора към третия том, изложението за старогръцката митология) със специален акцент върху сенсуалистките възгледи на Джон Лок и Аристотел.

Голям брой страници (подглава 2.5, с. 173-253) са отделени за трудовете на Константин Фотинов: ръкописен препис на гръцко пособие по метафизика, списание *Любословие* и *Общо землеописание на всичката земя*. По повод волните етимологизации в

историческата рубрика на *Любословие*, които се опитват да докажат славянската принадлежност на редица племена и народи, авторката отправя някои упреци към Фотинов, сякаш е съвременен историк, без да отчита духа на времето и капризите на романтичната историография. Накрая обобщава, че „благодарение на Фотинов българите научават изключително много за Гръко-римската античност, но в един неин полуневěřоятен, на места фантастичен вариант. Това няма как да не бележи дълбоко формирането на историческото мислене на българските читатели и просвещенци с трайни отрицателни последствия, най-вече по отношение на самопреценката и обективността им“.

В подглава 2.6. *Райно Попович и темите от Античността в неговата „Христоития“* (с. 254-263) се обсъждат примери, които сочат, че проповядваният нов етичен кодекс се базира не само на християнското, но и на античното разбиране за добродетелта. На с. 255-256 авторката съобщава, че при издирванията си във фонда на Р. Попович, съхраняван в БИА, е попаднала на архивна единица, която не съответства на заглавието си и включва множество философски и риторически текстове на Изократ, Темистий, Платон, Либаний, Плутарх, Ксенофонт, Лукиан и др., „очевидно преписи на новогръцки на части от произведенията им“. Това е още един случай на пропусната възможност за реален принос.

По-нататък (подглава 2.7, с. 263-285) изследването се насочва към Никола Сава Пиколо, трагедията *Смъртта на Демостен* и поемата *Към лекаря Г. Гларакис, който се завръща в своето отечество Хиос*. Доколкото авторът е много по-влиятелен в гръцкия културен контекст, а и творбите му са написани на гръцки, включването му в това изследване е някак неоправдано.

Подглава 2.8. (с. 285-298) се занимава с ролята на Анастас Кипиловски за формирането на историческо мислене и познание у българския читател въз основа на преводното произведение *Кратко начертание на всеобщата история*, трийсетина страници от което са посветени на историята на Древна Гърция, Македонското царство и Рим. Тук авторката отново подхожда анахронично, използвайки по отношение на историческите сведения квалификации като „точно“, „сравнително точно“, „акуратно“, „допуснатите грешки и неточности от проф. Кайданов“. В положителното представяне на император Август е привидяна пропаганда на монархическия модел на управление, потвърждаващ „модела на руския абсолютизъм“. Говори се за „откритото ползване на Античността за пропагандни цели и утвърждаване на съвременни идеологии“.

Подглава 2.9. (с. 298-311) се спира на Гавриил Кръстевич и темата за добродетелта и образованието в статията „Просвещение и вежество, що от двете?“ и в преводната творба „Митос Продиков“. Според авторката тук „за пръв път ясно се проблематизира същността на идеята за истински щастливия живот“. Освен това: „Макар и преводът да е от гръцки, в лингвистичната памет на реципиентите от XIX век вече има две понятия на латински и

италиански, които по особен начин са съхранили философията на състезанието между Добродетелта и Покварата. Това са „vita beata” и „dolce far niente”.

В подглава 2.10. (с. 311-316) се обсъжда преводът на *Игиномия, сиреч правила, за да си вардим здравето* на Сава Доброплодни, без да става ясно защо това произведение е обвързано с „функциите на Античността”.

Последният възрожденец, който става обект на дисертационния труд (подглава 2.11., с. 316-327) е Неофит Рилски. Дисертантката си задава въпроса дали Неофит е знаел латински и отговаря така: „Ако в представените дотук примери не виждаме доказателства, че рилският монах е познавал друг език и култура освен старо и новогръцкия, то в издадената в Цариград през 1852 г. *Христоматия славянского языка* установихме примери, които сочат обратното”. Става дума за пет от включените в христоматията черковнославянски поеми на сръбския поет Лукиан Мушицки, които са снабдени с латински епиграфи от римски автори. Това заедно с обстоятелството, че Неофит е публикувал, пак там, свой черковнославянски превод на химна на Клеант към Зевс (действително малко известен факт), е сметнато за достатъчно основание да се твърди, че „възприемането на Гръко-римската древност от страна на Неофит Рилски до 1848 г. е съвсем очаквано за един християнски духовник. През 1852 г. обаче имаме пример за пълна промяна в отношението на монаха към Античността”.

Към казаното дотук непременно трябва да се добави, че на няколко места в дисертационния текст се забелязва недопустимо вмъкване на пасажи от чужди текстове, без да се ползват кавички и без никакъв опит за перифразиране, а понякога и без библиографско позоваване под линия. Такива са следните:

- изложението за метафизиката на Фотинов на с. 174-177, което представлява директен пренос от книгата на Н. Данова. Все пак в бележка под линия е направено съответното библиографско позоваване. Заедно с пренесения текст е пренесена и една от библиографските му препратки към статия на Кондилис, само че с погрешна пагинация. Последното е в нарушение на принципа да не се цитират произведения, които авторът не е консултирал от първа ръка;
- двата пасажа, свързани с философския термин метафизика (с. 178) и с метафизиката на Кристиан Волф (с. 181-182), които са заети дословно от анонимен материал в Интернет, първият без препратка под линия чрез линк, вторият – с препратка;
- биографичните данни за Никола Пиколо (с. 263-265), които представляват компилация от дословно заети пасажки от статия в Уикипедия и статия на Н. Данова (*Детската възраст в трудовете на ранните български книжовници*) заедно с библиографските им препратки, без никакво позоваване;
- биографичните данни за Анастас Кипиловски (с. 286), които са пренесени дословно от Уикипедия заедно с грешката в изписването на името (Атанас вместо Анастас) и заедно с библиографската отпратка към енциклопедията *Българска възрожденска интелигенция*;

- биографичните данни за Гавриил Кръстевич (с. 298-299), пренесени дословно от Уикипедия заедно с две библиографски препратки към Т. Жечев и В. Бонева.

Завършвам с няколко забележки по техническия аспект на текста:

- допуснати са „разночетения“ като Кидониес / Кидония и Георгий Гемист / Георгиос Гемистос;
- срещат се неточни преводи от латински, например: *Nec sic inflectere sensus Humanos edicta valent, quia vita regentis*, преведено като *Така, не законите могат да променят човешките нрави, а животът на управляващия* (с. 74), вместо *Законите не могат да въздействат на човешките сетива така, както животът на управника*; *Dignum laude virum musa vetat mori*, преведено като *Музата отпраща достойния мъж да умре със слава* (с. 319), вместо *Музата забранява на удостоения със слава мъж да умре*;
- почти всички собственоръчно набрани гръцки думи и фрази по политоничната система са изписани погрешно: Кικерόν вм. Кικέρων (с. 81), σύγκλετον вм. σύγκλητον (с. 95), βασιλεύς вм. βασιλεὺς, αὐτοκράτορ вм. αὐτοκράτωρ, τύραννος вм. τύραννος, Πρίγγιπос вм. πρίγκιψ/πρίγγιψ (с. 110), γραμματεῖον вм. γραμματεῖον, ἐκμαγεῖον вм. ἐκμαγεῖον (с. 168), Τῆς Μεταφυσικῆς Βιβλίον вм. Τῆς Μεταφυσικῆς (с. 174), τὴ ταὐτητα τοῦ ἰδοῦ [sic] (с. 178), φυσικὴ ἐπίρροια вм. φυσικὴ ἐπίρροια, ὁ Φιλόσοφος вм. ὁ Φιλόσοφος, γραμματεῖον κενόν ἐν ᾧ οὐδὲν ἐντελέχεια ἐγγεγραμμένον [sic] (с. 180), ὁ ἀπόχρων λόγος вм. ὁ ἀποχρῶν λόγος (с. 181);
- почти всички пасажи от *Любословие* са обозначени в библиографското цитиране под линия с неточни номера на страниците, броевете, а понякога и на годините.

Отчитайки успешния вход на Марта Методиева в изследваната проблематика и надявайки се, че ще осмисли ползотворно отправените критики, ще гласувам да ѝ бъде присъдена научната и образователна степен „доктор“.

София, 30 септември 2019 г.

доц. д-р Драгомира Вълчева  
СУ „Св. Климент Охридски“